

EETIKA ÕPETAMINE KINNIPÉETAVATELE: PILOOTPROGRAMMI ÜLEVAADE

KAAREL KRAUS

Võtmesõnad: vangistus, taasühiskonnastamine, eetika

DOI:

Ülevaade. Vangistuse täideviimise üheks kõige olulisemaks eesmärgiks on kinnipeetavate taasühiskonnastamine. Taasühiskonnastamise parimaks viisiks loetakse individuaalset nõustamist, kuid see on aja- ja ressursimahukas. Selleks on vanglad leidnud võimalused, kus mitmed vangid saavad samaaegselt osaleda: nendeks eelkõige hariduse omandamine ja erinevad riskipõhised sotsiaalprogrammid. Mõlemad on väga efektiivsed ja on end ajas tõestanud kui taasühiskonnastamist toetavate tegevustena. Autor on kaks valdkonda ühendanud ja viinud Tallinna Vanglas kolmel korral läbi eetikateemalise programmi kinnipeetavatele. Eetikateemalisi programme on ühiskonnas mitmetes eluvaldkondades korraldatud, kuid vanglates üle maailma vaid üksikud korrad. Artikkel annab ülevaate, millisel on Eestis pilootprogramm läbi viidud ja milliseid teemasid kinnipeetavatega arutatud, samuti annab hinnangu, kas sellisel programmil võiks olla Eesti vanglasüsteemis kohta.

TEACHING ETHICS TO INMATES: OVERVIEW OF THE PILOT PROGRAM

KAAREL KRAUS

Keywords: imprisonment, rehabilitation, ethics

Overview. The reintegration of prisoners into society is a fundamental goal of imprisonment. While individual counseling is optimal for this purpose, it demands considerable time and resources. Prisons have found ways how to engage multiple prisoners simultaneously, notably through educational initiatives and risk-based social programs. Both are highly effective and have proven themselves over time as activities that support resocialization. Combining these approaches, the author conducted an ethics program at Tallinn Prison. Although ethics-related programs are prevalent in various societal spheres, they are rare within prisons worldwide. This article reviews the pilot program's implementation in Estonia, discusses topics covered, and assesses its viability in the Estonian prison system.

SISSEJUHATUS

Vangistusseaduse § 6 lõike 1 kohaselt on vangistuse täideviimise üheks eesmärgiks kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele (Vangistusseadus, 2000). Kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele on vangistuse täideviimise põhieesmärk ning tähendab karistuse sellist täideviimist, mis peab andma vangistatule võimaluse tulla edaspidises elus toime sotsiaalselt vastutavana ilma õiguskorda rikkumata, mis tähendab karistatu resotsialiseerimist, tema taasloomumist ühiskonda vähemalt sel määral, et ta ei pane toime uusi kuritegusid (Madise *et al.*, 2014, lk 40). Cid (2005, p. 148) nendib, et vangidele peaks võimaldama karistuse kandmise ajal osaleda erinevates programmides, mis aitaksid pärast karistuse ärakandmist ühiskonda naasta, nimetades seda protsessi taasühiskonnastamiseks.

Võib öelda, et kui taasühiskonnastamisel on vangistuse täideviimisel keskne koht, siis kindlasti on tal ka positiivne mõju ka retsidiivsuskäitajatele. Broadhurst *et al.* (2018, p. 400) on defineerinud retsidiivsust kui vanglast vabanenud isiku uuesti vahistamist, mis hõlmab ka süüdistuste esitamist. Kuigi viimaste aastate lõikes on retsidiivsusmäär olnud stabiilne, on siiski vanglates viibivate isikute arv aja jooksul vähenenud (Ahven *et al.*, 2017, lk 13–14, 31; Justiitsministeerium 2022a). Meelevaldselt võiks justkui väita, et vanglas viibivate isikute arv on vähenenud taasühiskonnastavate tegevuste tulemusena, kuid Ahven *et al.* (2017, lk 8) põhjendavad, et näitajaid võivad mõjutada ka võrreldavate aastate jooksul aset leidnud õigusliku määratluse muutumised, kriminaalmenetlused, samuti inimeste aktiivsus kuritegudest teavitamisel ning menetlusasutuste suutlikkus juhtumite menetlemisel. Siiski ei saa ka taasühiskonnastavate tegevuste rolli vanglas selles kõiges alahinnata.

Retsidiivsuskäitaja alandamises võib kindlasti näha ka vangistuses viibivatele isikutele mõtestatud tegevuse pakkumine. Cullen *et al.* (2011, pp. 60–61) märgivad, et kui kinnipeetavatele ei võimaldata taasühiskonnastavaid tegevusi, siis nende retsidiivsus juba eos tõuseb. Seetõttu peaksid kõik, sh ka kõrge riskiga kurjategijad, osalema vangistuse ajal taasühiskonnastavates sotsiaalprogrammides.

Et taasühiskonnastavaid tegevusi tulemuslikult läbi viia, tuleb luua kinnipeetavate jaoks motivatsioon muutumiseks. Bullocki ja Bunce'i (2020, p. 123) hinnangul ei ole vanglad teinud palju, et luua kinnipeetavatele positiivset keskkonda, mis motiveeriks neid muutma oma suhtumist kuritegevusse. Arvestades, et 79% vanglas viibivatest isikutest vanglateskeskkonnaga on varem kokku puutunud (Justiitsministeerium, 2022b), on oluline, et vangla tegevus oleks suunatud sellele, kuidas ühiskonnas õiguskuulekalt toime tulla.

Parimaks taasühiskonnastavaks tegevuseks peetakse individuaalset nõustamist, kuid see on ka kõige aja- ja ressursimahukam tegevus ning vanglateenistus ei suuda individuaalset nõustamist kõigile kinnipeetavatele pakkuda. Seetõttu on vaja kasutada teisi viise, mis võimaldaks mitme kinnipeetava samaaegset kaasamist. Leian, et selles kontekstis on põhilised kaasamise viisid hariduse omandamine ja sotsiaalprogrammi-des osalemine.

1. TEOREETILINE TAUST

1.1. Haridus ja sotsiaalprogrammid

Hariduse omandamine vanglas on oluline taasühiskonnastamisel, aidates kinnipeetavatel omandada vajalikke oskusi ning parandada nende tööalast konkurentsivõimet. Ilchukwu ja Ugwuozori (2017, p. 2) hinnangul on kinnipeetava taasühiskonnastamisel hariduse omandamine võtmetähtsusega, sest see aitab tõhusamalt kasutada karistusaega, täita lüngad, mis jäid varasemast õpiajast, ja muuta ka isiklikke hoiakuid. Baranger *et al.* (2018, pp. 509–510) täiendab, et vanglas hariduse omandamine aitab kaasa inimese enesearengule, vastupanule keerulistes olukordades ja mõjuvõimu tõstmist. Lisaks on Ellison *et al.* (2017, p 125) leidnud, et vanglahariduses osalemine vähendab retsidiivsuse tõenäosust ligikaudu ühe kolmandiku võrra ning vanglaharidusega tegelenutel on 24 protsenti suurem tõenäosus leida tööd kui neil, kes seda teinud ei ole. Ellisoni jt uuring on tehtud väheste andmete pinnalt ja suuresti USA näitel, mis tähendab, et me ei saa teha lõplikke järeldusi, kuid võib aimata võimalikku soovitud mõju nii retsidiivsusele kui ka hilisemale tööhõivele.

Vanglates on eri tüüpi probleemide puhuks välja töötatud mitmeid sotsiaalprogramme, mida korraldavad vastava väljaõppega spetsialistid. Need programmid keskenduvad erinevatele riskiteguritele, nagu näiteks sõltuvusprobleemid, sotsiaalsete oskuste arendamine, väärtushinnangute ja hoiakute mõjutamine ning vägivalda vähendamine (Savitš *et al.*, 2016, lk 9). Seega tegeletakse konkreetselt isiku riskikäitumisega.

Kuigi sotsiaalprogrammid täidavad oma eesmärgi, vajaksid nad kaasajastamist või n-ö eestistamist, sest paljud programmid on loodud teistes riikides ega pruugi mõningates olukordades sobituda Eesti inimese iseloomuga (Elias, 2022, lk 61). Samuti võivad mõnikord sotsiaalprogrammid olla kinnipeetavale justkui vanglate poolt peale surutud, samal ajal mitte arvestades, mida kinnipeetavad tegelikult vajavad (Drake, 2012, p. 101).

Et saavutada taasühiskonnastamisel ja ka retsidiivsuse näitajates veelgi paremaid tulemusi, võiks hariduse ja sotsiaalprogrammid ühendada. Selleks on autor loonud ja läbi

viinud eetikateemalise programmi kinnipeetavatele. Et hinnata, kas sellel võiks olla positiivne mõju, tuleb vaadelda, milline on eetikateemalise programmi mõju vabas ühiskonnas.

1.2. Eetikateemalised programmid ja nende mõju vabas ühiskonnas

Eetikateemalisi programme viiakse eri huvigruppidele läbi regulaarselt (nt meedikud, ärietika jne). Küll aga ei ole vanglates eetikateemalised programmid või arutelud kinnipeetavatele väga levinud. Töö autorile teadaolevalt on üle maailma eetikateemalisi programme kinnipeetavatele läbi viidud vaid üksikud korrad.

Et hinnata, millised võivad olla ühe eetikateemalise programmi mõjud ühiskonnas või kinnipeetavale, tuleb esmalt mõista, mida eetika tähendab.

Eetika on õpetus moraalist ja moraal on õpetus elust. Eetika on õpetus moraalist, kasutades filosoofia meetodeid. Moraal sisaldab uskumisi õigest ja valest tegutsemisest ning heast ja halvast isikust või isiksusest. Eetika on süstemaatilisuse ja ratsionaalsuse otsimine moraalsetele küsimustele, mis on tihti ühed kõige raskemad küsimused, mida me küsida saaksime. Moraaliprobleemid on sageli rasked, vaidlusi tekitavad ja keerulised, kuid eetika annab lootust neis keerulistes oludes leida õigeid vastuseid. (Pojman & Vaughn, 2022, p. 1)

Pojman (2005, lk 15) leiab, et eetika võib meid vabastada eelarvamustest ja dogmatismist; see esitab põhjalikke süsteeme, mille alusel suunata meie isiklike otsustusi. Eetika kujundab moraalset maastikku, et saaksime küsimusi korrastada ning moraaliprobleemide üle selgemini ja kindlamalt mõelda. Eetika aitab meie vaimul selgusele jõuda, kuidas on meie põhimõtted ja väärtused omavahel seotud – ning ennekõike annab ta meile juhised selle kohta, kuidas elada.

Otsuseid õige ja vale vahel tehakse sisemisest intuitsioonist lähtudes. See aga eeldab, et inimesel on olemas varasem kogemus olukorra lahendamisel. Kui aga hetkel tekkinud eetilise dilemma lahendamiseks varasemat kogemust ei ole, siis lähtutakse sellest, kuidas sarnaseid või lähedasi olukordi on lahendatud või peaks lahendama. (Griffin, 2022, pp. 250–254)

Griffini väljatoodu pinnalt näib väga oluline, et isik, kes (eetiliselt) dilemmat lahendab, on saanud läbi arutada või mõelda, kuidas ühes või teises olukorras võiks olla õige või vale lähenemine. Selleks oleks väga hea, kui grupiarutelu on erinevaid teemasid erinevate inimeste vahel arutatud.

Vahel võib tunduda, et kellegi teise probleemi võib minul olla keeruline lahendada, sest see ei ole minuga juhtunud ja see olukord ei saa minuga juhtuda ka. Sellises olukorras pakub Nagel (2023, pp. 47–50) välja, et õige ja vale dilemma tekkimise korral tuleks kasutada universaalset küsimust: „Kuidas sulle meeldiks, kui keegi sinuga samamoodi teeks?“ Sellises olukorras peaks plaanitava tegevuse puhul tegija end ohvri (või kannataja) rolli seadma. Selliselt ei mõtle inimene mitte ainult enda huvide peale, vaid ka teiste omadele, st kas ta teeb neile pigem head või halba.

Paraku ei pruugi eetika meile alati anda adekvaatseid vastuseid nii olulistele küsimustele nagu mis on (elus) õige, mis vale. Eetikakriitikud on eetika kohta välja toonud, et eetika on „pehme“ valdkond, mis on üles ehitatud vaid subjektiivsele arvamusele, nende arvates ei saa eetilisi väärtusi kõik inimesed ja igas olukorras samamoodi hinnata (Souryal, 1998, p. 61).

Arvestades, et eetikal on ka oma nõrkusi, on eriti oluline mõista ja aru saada, milline on olnud seniste eetikateemaliste programmide mõju neis programmides osalenutele. On mõistetav ka asjaolu, et programme on läbi viinud erinevad isikud, kes kõik kasutavad oma programmis erinevat õpetamismetoodikat. Samuti võib sisu olla erinev. Ka programmides osalejad on olnud eri eluvaldkondadest kui ka erineva sotsiaalse taustaga. Sellest lähtuvalt võib väita, et osa eetikateemalisi programme töötavad väga hästi, samal ajal kui teised on ebaefektiivsed. Samuti on ääretult keeruline hinnata eetikateemaliste programmide mõju, sest mõju hindamise mõõdikud on olnud erinevad (Mumford *et al.*, 2015, p 55).

Tsa (2013, p. 10) toob doktoritöös välja, et kuigi on mitmeid uuringuid, mis käsitlevad eetika õpetamise tähtsust ja on seeläbi pakkunud välja mitmeid eetikaõpetuse eesmäärke ja struktuure, on tehtud vaid mõned üksikud, et uurida eetikaõpetuse mõju ja tulemusi. Siiski on teaduskirjanduses mõningatel juhtudel eetikateemaliste programmide mõju hinnatud. Kreismann ja Talaulicar (2021, p 77) toovad oma uurimuses välja, et eetikateemalistest programmist 71% on avaldanud positiivset mõju ning ainult 1% (üks juhtum 1998. aastal) on avaldanud negatiivset mõju. Selle uurimuse pinnalt võib järeldada, et üldjuhul võib ja saab eetikateemaliste programmide mõju hinnata positiivselt.

Me võime eeldada, et ajas on eetikateemalised programmid muutunud üha efektiivsemaks ja täidavad rohkem püsitatud eesmäärke. Samas võib ka juhtuda, et kuigi eesmärgi ei täideta, siis on programmil ka muu mõju. Näiteks on uuritud meditsiinivaldkonnas, kuidas on mõjunud õdedele eetikateemalise programmi läbimine. 7-nädalase programmi käigus käsitleti moraalset tundlikkust ja kriitilist mõtlemist. Programmi peeti edukaks – patsientide hooldamine ja tähelepanelikkus nende osas kasvas. Küll

aga ei märgatud muutusi moraalse tundlikkuse ja kriitilise mõtlemise üldises tasemel. (Yeom *et al.*, 2017, p. 651)

Sellest võib omakorda järeldada, et programmil võib olla ka varjatud mõju. Vahel ei suuda programm täita püstitatud eesmärgi, kuid saavutab seeläbi mõne teise (positiivse) väljundi. Siiski peetakse aga eetikateemalise programmi üheks tulemuseks asjaolu, et muutub osaleja kriitiline mõtlemine.

Baykara *et al.* (2015, p. 673) hinnangul võib eetikateemalise programmi läbimine aidata programmi lõpetajatel oluliselt lihtsamalt märgata eetilisi probleeme ja teha seejuures eetilisi otsuseid. Küll aga toob ta välja, et eetikateemaliste programmide sisu mahtu peaks tõstma, et saavutada soovitud tulemus.

Võib väita, et eetikateemalistel programmidel peaks olema kaks olulist eesmärki – kriitilise mõtlemise parandamine ning eetiliste probleemide hõlpsam märkamine ja otsuste tegemine. Sellised omadused võivad programmi läbijat oluliselt tulevikus aidata erinevate käitumisotsuste tegemisel.

1.3. Eetikateemalised programmid vanglas

Eestis ei ole kinnipeetavatele varem eetikateemalist programmi korraldatud. Autorile teadaolevalt on läbi viidud kaks eetikateemalist programmi, millest üks on korraldatud 2017. aastal Lõuna-Aafrika Vabariigis ja teine 2019. aastal Šveitsis.

Lõuna-Aafrika Vabariigi näide

2017. aastal viis eetikateemalise programmi läbi Fikile M. Mnisi Witswatersrandi Ülikoolist Johannesburgis, Lõuna-Aafrika Vabariigis. Mnisi (2019, p. 84) otsis pilootprogrammi abil vastust küsimusele, kuidas õpetada eetikat vanglas sellisel, et mõjutada õigusrikkude otsusetegemist taasühiskonnastamise ja muutuste eesmärgil. Mnisi seadis eesmärgi ärgitada kinnipeetavates kriitilist mõtlemist, rehabiliteerida õigusrikkujaid ning muuta seda, kuidas nad mõtlevad, otsuseid langetavad ning ennast ja oma kogukonda laiemalt näevad.

Programmi said osalejad registreeruda vabatahtlikult ja kokku osales programmis 40 isikut. Mnisi tõi lisaks välja, et paljudel kursusel osalejatel oli samaaegselt teisi kohustusi – koolis käimine, mis mõjutas aeg-ajalt kinnipeetavate kursusel osalemist. Programmist osavõtjad olid erineva karistusajaga (Mnisi, 2019, pp. 85, 87, 88).

Programm kestis kokku 12 nädalat – septembrist kuni poole detsembrini 2017. aastal. Ühe kohtumise kestuseks oli umbes neli tundi, kohtuti korra või kaks nädalas.

Programmi meetoditena kasutas Mnisi PowerPoint presentatsiooni, diskussioone ja debatte, avatud küsimusi, grupi arutelusid, samuti praktilise tegevusena enesepeegelduse kirjapanek päevikusse. (Mnisi, 2019, p. 85, 88)

Mnisi konstrueeris programmi kolmes osas: 1) teemad, mis käsitlesid eetika ja morali suhet, eetika ja seaduse suhet; 2) Ubuntu põhimõtted koos näidetega; 3) päeviku täitmine, kus osalejad panid kirja oma kogemusi Ubuntu põhimõtete rakendamisel igapäevaelus. Eelnevalt nähtub, et Mnisi lähenemine oli väga tugevalt seotud Ubuntu järgimisega. Filosoofiline printsiip Ubuntu on nii moraalne kui ka eetiline põhimõte ning seos Aafrika uskumuste, tavade, traditsioonide ja religiooniga. Ubuntu praktiseerides muutub inimene teatud määral moraalseks. Ubuntu väärtused on hoolivus, lahkus, harmoonia, kaastunne, vastastikune seotus, isetus, ühtsus, ohverdus, solidaarsus, lojaalsus, tõepärasus, vastastikkus, vabadus, õiglus ja väärikus. (Mnisi, 2019, pp. 85–86, 88)

Mnisi kasutas Ubuntu põhimõtteid teadlikult ja seda eelkõige põhjusel, et teha osalejatele programm suhestatavamaks, sest tegemist on Aafrika filosoofiaga. Ubuntu on tuttavad nii valgenahalised lõuna-aafriklased kui ka teistest piirkondadest pärit aafriklased. Mnisi ei soovinud teadlikult kasutada teisi eetilisi põhimõtteid, nagu utilitarismi või Kanti printsiipe, kuna neid võidakse tõlgendada kui salapärast akadeemilist valdkonda. (Mnisi, 2019, p. 92)

Mnisi toob välja, et kursuse lõppedes muutus osavõtjate analüüsi oskus, arenes kriitiline mõtlemine, moraalne arutluskäik ja käitumine. Sellele aitas kaasa osalejate eetiliste väärtuste praktiline rakendamine, nende isiklik peegeldamine ja arutlemine oma igapäevaste kogemuste taustal, aga ka osalejatele vabaduse andmine oma arvamuste ja teadmiste jagamisel. Paljud osalejad hakkasid muutma mõtteviisi ja suhtumist nii oma lähikondsete kui ka kaugemate suhtes. (Mnisi, 2019, p. 90)

Lisaks märkis Mnisi, et kaks osalejat vabanesisid peale programmi läbimist vanglast ja osalesid IAEE konverentsil, kus nad tegid ettekande, kuidas eetika aitas neil vangistuse viimastel kuudel paremini toime tulla. Lisaks rääkisid nad, kuidas on eetika aidanud neid pärast vanglast vabanemist paremini ühiskonda reintegreeruda. (Mnisi, 2019, p. 91)

Kas programm oli efektiivne retsidiivsuse vähendamise osas, on Mnisil (2019, pp. 92–93) raske hinnata, sest ainult mõni kinnipeetav oli vanglast peale programmi lõppemist vabanenud.

Šveitsi näide

2019. aastal viis Šveitsis Lenzburgi vanglas eetikateemalise programmi läbi ettevõtete-eetika õppejõud Dr Mathias Schüz Zürichi Rakenduskõrgkooli juhtimis- ja õigus-teaduskonnas (ZHAW) Winterthuris. Schüz (2019, p. 397) soovis programmi korraldamisega teadvustada kinnipeetavatele paremat eetilist käitumist ja tõsta seeläbi osavõtjate teadlikkust ning toetada ka osalejate resotsialiseerimise protsessi.

Programmi said kinnipeetavad registreeruda vabatahtlikult. Kokku sai programmist osa võtta 22 isikut. Huvi kursuse vastu oli suurem, kuid vähene ruum seadis omapool- sed piirangud. Kursusest osavõtjad olid erineva kuriteoliigiga. (Schüz, 2019, p. 397)

Eetikateemaline programm viidi läbi ühe päeva jooksul – kaks 1,5-tunnist loengut pooletunnise vaheajaga. Schüz ei ole otseselt välja toonud, milliseid meetodeid ta kursusel kasutas, kuid kirjeldusest tuleb välja, et aset leidis osavõtjate ja läbiviija vahe- line diskussioon, samuti erinevate harjutuste (testide) läbitegemine. Samuti ei ole ta välja toonud, millisel ta programmi üles ehitas. Ta kasutas diskussiooni, küsides eri- nevaid küsimusi, näiteks „Mis on teie jaoks hea ja kuri?“ ning „Millised kogemused on teil hea ja kurjaga?“. Samuti viis ta läbi empaatiatesti, mille käigus antakse osalejatele võimalus olla tegevusega puudutatud isiku rollis. (Schüz, 2019, pp. 397–399)

Schüz toob välja, et tema programmi lõppedes andsid osalejad rohekelt isiklikku taga- siset nii vaheajal kui ka lõpus, mis julgustasid läbiviijat, et sedalaadi eetikakursused võiksid olla suure tähtsusega. Schüz on veendunud, et see on kinnipeetavatele olu- line samm, et saada parem ülevaade oma tegevuse tagajärgedest, austada paremini ühiskonna üldiseid reegleid ja panna end hõlpsamini puudutatud isikute rolli. (Schüz, 2019, p. 399)

Võrdlus kahe programmi vahel

Eelnevast saab järeldada, et kahes programmis osalesid erineva karistusaja ja süü- teoga vangistatud isikud. Mõlemasse programmi said kinnipeetavad end vabataht- likkuse alusel ise kirja panna. See näitab ehedalt, et programme ei viidud läbi isiku riskikäitumisest lähtuvalt, vaid programmist said ja võisid osa võtta kõik, kes selleks soovi avaldasid. Sellisel saadi programmidesse isikud, kes programmides ise ka osa- leda soovisid, mitte ei suunanud vangla isikut programmi.

Võrreldes kahte programmi, olid nad erineva pikkusega – 12 nädalat vs. 3 tundi, kuid programmi pikkusest olenemata kasutati programmi läbiviimisel sarnaseid mee- todeid. Mõlemal juhul toodi välja, et diskussiooni osa oli oluline. Diskussioonile on

mõlemal juhul lisaks juurde lisatud erinevaid meetodeid, mida programmi läbiviija kasutas. Kasutati lisaks veel enesepeegeldusi ja tehti läbi eri **tüüpi** harjutusi.

Eri meetodite kasutamine aitas programmi läbiviijal jõuda programmile seatud eesmärgini, mis peaks aitama vanglas viibival isikul peale vabanemist ühiskonda valutumatult naasta. Mõlemal juhul on ühekordse programmi pinnalt raske hinnata, kas programm avaldas kinnipeetavate retsidiivsusele mõju või mitte. Kindlasti tuleks selleks programme korrata ja tulemusi pikema aja möödudes uuesti hinnata.

Kuigi kinnipeetav on keerukas, loov ja haavatav inimene, kes näitab üles uskumatut kannatlikkust ja meelekindlust (Shoemaker, 2020, p. 457), on eetikaprogrammidel ka tuvastatud teatud mõjud. Mõlemad korraldajad on välja toonud, et nad tunnetasid teatavat mõju kinnipeetavate mõtlemises-käitumises, mis on muutunud kriitilisemaks käitumisotsuste tegemisel. On ilmselge, et 12 nädala pikkuse programmi puhul on võimalik mõju efektiivsemalt hinnata kui 3-tunnise programmi puhul.

Mnisi programmi tulemustest nähtub, et eetikateemaline programm mõjutas kahte selles osalenut sellisel määral, et nad olid valmis oma kogemust konverentsil jagama, tuues välja, kuidas programmis omandatu neil vangistuse lõpus igapäevaeluga paremini toime aitas tulla. Lisaks on nad saanud rakendada õpitud põhimõtteid ka hiljem, vanglast vabanedes. Sellest võib järeldada, et nende jaoks avaldas programm positiivset mõju.

Arvestades, et nii Lõuna-Aafrika Vabariigis kui ka Šveitsis on eetikateemaline programm edukalt ja positiivsete mõjudega läbi viidud, on see olnud ajendiks ka Eestis kinnipeetavatele eetikateemalist programmi teha.

2. EETIKATEEMALISE PROGRAMMI KORRALDAMINE

2.1. Idee eetikateemaliseks programmiks kinnipeetavatele

Idee eetikateemalisest kursusest kinnipeetavatele tuli 2020. aasta sügisel tollasel vanglateenistuse juhil Priit Kamal pärast seda, kui ta oli tutvunud Mathias Schüzi artikliga Forum Strafvollzugis, mis kirjeldas eetikateemalise programmi korraldamist Šveitsis. Tollane vanglateenistuse juht pöördus ideega minu poole, et uurida, kas ma oleksin valmis nimetatud programmi ka Eesti vanglates läbi viima. Vastasin jaatavalt.

Ideest kasvas välja tööplan, kus lisaks minule ja vanglateenistuse juhile osales Justiitskolledži lektor-õppetool Maret Miljan ja Rostocki ülikooli eetika nooremprofessor Johann-Christian Pöder. Üheskoos panime paika plaani, kuidas tuleks kursust läbi viia ja milliseid teemasid tuleks kindlasti planeeritavas programmis käsitleda. Programmi

läbiviimise aluseks võtsime Louis P. Pojmani teose „Eetika: Õiget ja väära avastamas“. Täpne programmi kava ja korraldus jäi minu teha.

Programmi planeerides otsustasin, et kõige optimaalsem oleks läbi viia 10 kohtumist, mille käigus jõuaks käsitleda levinumaid eetika valdkondi ja arutada läbi sellega seonduvad dilemmad. Iga kohtumise pikkuseks oleks umbes 1–1,5 tundi. Tunnid oleksid üles ehitatud viisil, et mina kui tunni läbiviija annan osalejatele põgusa ülevaate teemast ja seejärel hakkame arutama selle valdkonnaga seonduvaid dilemmasid. Vajadusel saab dilemmasid ka jooksvalt muuta.

Sai otsustatud, et kõige mõistlikum on eetikateemalist programmi korraldada Tallinna vanglas. Ajaks sai planeeritud 2021. aasta suvi ning seda põhjusel, et minul kui kursuse läbiviijal on sel perioodil aega ja saan plaanitavasse programmi maksimaalselt panustada. Plaan oli läbi viia 1–2 kohtumist nädalas, iga järgneva kohtumise lepiksin kinnipeetavatega eraldi kokku.

2.2. Läbiviimine

Programmi on tänaseks läbi viidud 3 korda. Esimene kord tegin seda 2021. aasta suvel (19.07.–12.08.2021) ning 2023. aasta kevadel (14.04.–25.05.2023) ja sügisel (03.10.–08.11.2023). Paraku ei jõudnud 2021. aasta programm lõpuni, sest seoses koroonaviiruse levikuga paigutati osalejad eri osakondadesse ja nende programmi saatmine oleks olnud liialt ajamahukas ning oleks hõivanud suure osa programmi ajast.

Esimesel korral sai otsustatud, et programm korraldatakse ainult meessoost vahistatutele ning inspektor-kontaktisikud reklaamivad programmi vangidele. Vahistatud said end kirja panna vabatahtlikkuse alusel. Seejärel hindasime end kirja pannud isikute profiili – kuna tegemist oli vahistatutega, siis pidime viima miinimumini võimaluse, et isik vahepeal vabaneks või süüdimõistva kohtuotsuse saaks. 14 end kirja pannud vangist jäi järele 10, kellega oli plaanis programmi alustada.

Programmikohtumised oli plaanis korraldada õhtusel ajal peale vangide õhtust toitlustamist ja enne õhtust loendust. Arutledes Tallinna Vangla ametnikega, jõudsimme seisukohale, et see oli kõige mõistlikum aeg, sest siis ei ole vangid hõivatud mõne muu tegevusega. See aga tähendas, et ühe kohtumise kestus pidi piirduma 1 tunniga.

Kahjuks ei saanud siis planeeritud kümmet kohtumist läbi viia ning kuues kohtumine oli programmis viimane, sest enne järgmist kohtumist otsustati vanglas teha ulatuslik vangide ümberpaigutamine. Ümberpaigutamine oli seotud koroonaviiruse ja vaktsineerimisega. Kursust oleks saanud jätkata 4 vahistatut, kuid ma ei pidanud vajalikuks

nelja inimesega kursust jätkata. Teavitasin programmi katkestamisest nii vange kui ka vanglat.

Teisel ja kolmandal korral said sihtrühmaks valitud süüdimõistetud meessoost kinnipeetavad. Kinnipeetavad said end programmi kirja panna vabatahtlikkuse alusel. Selleks pandi kinnipeetavate elusektsiooni üles kuulutus, mille kohaselt said kinnipeetavad programmi läbi inspektor-kontaktisiku registreeruda. Kinnipeetavate karistusajale või -liigile mingisuguseid piiranguid ei seatud. 2023. aasta kevadel registreerus programmi kokku 17 kinnipeetavat kahest erinevast üksusest. Lõpuks läbis programmi kokku 11 kinnipeetavat.

2023. aasta sügisel korraldatud programmi registreerus end algselt 6 kinnipeetavat ning arvestades kevadist programmi, võisin arvestada, et mõned kirjapandust võivad loobuda. Veel viimasel hetkel (nädal enne programmi algust) edastasins vangla üksuse juhtidele ja inspektor-kontaktisikutele täiendava e-kirja, milles palusin uurida kinnipeetatelt otse, kas nad sooviksid programmis osaleda. Seeläbi osales lõpuks programmis ja läbis programmi 7 kinnipeetavat.¹

2023. aastal läbi viidud eetikateemalise programmi läbinutele oli lõpus ka tunnistus, mis osutus üllatavalt suureks motivaatoriks. Programmi eduka lõpetamise eelduseks oli 70% osalemine – jätsin ülejäänud osa muudeks taasühiskonnastavateks tegevusteks, nagu kokkusaamised.

2.3. Programm

Programmi ehitasin üles eelkõige diskussioonide pidamisele. Nagu tuli välja nii Mnisi kui ka Schüzi programmi kirjeldustest, siis diskussioon oli põhiline, mida nemadki kasutasid. Diskussiooni peetakse ka kõige levinumaks ja efektiivsemaks õppevormiks, mis kirjanduses välja tuuakse, ning see aitab ka üksikisiku õpiprotsessile kaasa (Kreismann & Talaulicar, 2021, p. 74). Lisaks on Lempert *et al.* (2012, p. 46) on välja toonud, et arutelu vormis läbi viidud tunnid vanglas aitavad osalejatel kogeda maailma läbi teise isiku silmade ja seega asju paremini mõista, lisaks aitavad need teiste suhtes empaatiat kujundada.

Long (2010, pp. 54–55) täiendab, et dialoogivorm ei ole pelgalt arutelupõhine lähene-mine haridusele, kuigi suur osa sellest just arutelusid hõlmabki, vaid see on haridus, mille käigus ollakse dialoogis õpimaterjaliga. Dialoogivormis õpe ei tähtsusta üle õpetajat ega õppijat, vaid on õppekeskne.

---

¹ Algupärasest kuuest, kes end kirja panid, lõpetas kolm.

Lisaks diskussioonidele näitasin tundides ette valmistatud slaide (dilemmasid) ja näitasin videoid, mis aitaksid käsitletavaid teemasid selgemalt mõista. Järgnevalt toon välja, mida täpsemalt eetikateemalises programmis käsitlesin.

Esimene kohtumine

Alustasin programmi kaasusega, mis küsis vangidelt, et kas nad sooviksid viibida vanglas, kus riik tagab ainult toidu (nn Lõuna-Ameerika vangla, kus vanglas ametnikke ei ole ja toit antakse korra nädalas peaukse vahelt sisse. On ainult müürid, mille alt/pealt ei ole võimalik läbi saada). Juurde näitasin videot eluolust Boliivia vanglas. See tekitas ootamatult pika arutelu. Üks vang jagas enda hiljutist Peruu vanglas viibimise kogemust, mis elavdas arutelu. Teine vang, kes arutelule hoogu juurde andis, oli (endine) organiseeritud kuritegevuse liige, olnud vangistuses nii Patarei Vanglas kui ka Viru Vangla tugevdatud järelevalve osakonnas (rahvasuus tuntud ka kui Supermax-osakond). Võib väita, et kinnipeetav oli oma argumentatsioonis väga tugevate kriminaalsete hoiakutega, kohati isegi ülistades vanglasisest subkultuuri. Nii haarati sama mõtteviisiga kaasa ka teisi osalejaid sama arvama – nad justkui sooviksid olla vanglas, kus toimuks olelusvõitlus kinnipeetavate vahel.

Kui mõni üksik osaleja arvas, et temale meeldiks selles isereguleerivas vanglas karistust kanda, siis valdav enamus oli siiski seisukohal, et nüüdisaegne Eesti vangla on oluliselt parem koht, kus karistust kanda. Küll aga toodi välja ka praeguse vangla probleemid. Pea kõik tõid välja, et suurim probleem on ametnike suhtlemine kinnipeetavatega. Toodi välja, et paljud ametnikud on oma suhtluses kinnipeetavatega üleolevad ega suhtu kinnipeetavatesse kui inimestesse, vaid kui pättidesse.

Esimene kohtumise pinnalt võis märgata, et mõned vangid olid vaiksed ja tunni jooksul ei rääkinud, kuid nad ei olnud passiivsed. Oli näha, et nad kuulasid ja mõtlesid kaasa. Ülejäänud kõik rääkisid ja arutasid kaasa. Tõenäoliselt oli tegemist sisseelamisega.

Esimene kohtumine oli eetikateemalise programmi stardipositsiooni hindamine – milised on isikute maailmavaated ja kuidas nad mingisuguseid käitumisotsuseid teevad. Kohtumise pinnalt sain väita, et grupis olevad isikud tahavad oma mõtetes olla maailmapäästjad (näiteks uppuvale inimesele lähleksid nad mõtlemata appi), kuid samas ei suuda nad oma otsuseid loogiliselt põhjendada (miks ma olen valmis jätma oma lähedased, et tuntuks saada?) ja toimivad suuresti esmase emotsiooni pinnalt (kui mulle meeldib mingisugune konkreetne tegevus, siis ma seda ka teen ... muu ei huvita).

Teine kohtumine

Teisel kohtumisel oli tunni teemaks eetika täpsemalt. Tunnis arutasime, milline on osavõtjate arusaam eetikast ning kuidas nemad mõtestavad mõistet „eetika“. Ühises arutelus jõudsid kinnipeetavad peaaegu eetika mõiste tähenduseni, kuid vajasid mõningast toetust. Mõiste tuumani jõudsid nad iseseisvalt. Tekkis ka arutelu mõiste enese üle.

Tunnis kasutasin näidetena palju päevakajalisi uudiseid, uurides seejuures osalejatelt, kas tegemist on eetilise olukorraga või mitte (nt olukorrad Tokyo olümpiamängudel²; sportlaste dopingu kasutamise lubatavus ja eetilisus; presidendivalimised³ jmt teemad), samuti arutasime läbi näiteid ja kaasuseid igapäevaste käitumisotsuste üle (nt kui autot ei tule, kas on lubatav punase tulega üle tee minna? Kas on lubatav ka sinu (oletataval) 10-aastaselt lapsel? jmt).

Ühe teemana käsitlesime teisel kohtumisel Kitty Genovesi juhtumit.⁴ Eelnevalt sai osalejatele selgitatud, et tegemist võib olla reaalse sündmusega ja võib olla tegemist ka müüdiga. Kaasust analüüsid püüdsime jõuda selgusele, et kuidas oleks tunnis osaleja käitunud, kui tema oleks olnud inimese asemel, kes näeb pealt võõra inimese ründamist, st kas ta oleks olukorrale reageerinud või mitte. Kõikidel kordadel (eriti esimesel korral) üllatas mind saadud vastus – kõik oleksid valmis minema võõrale inimesele appi.⁵ Arutelu käigus jõudsim korra olukorrani, et appi ollakse valmis minema isegi siis, kui endal oleks mingisugune vigastus (nt käsi kipsis).

Küll aga tuli arutelu käigus välja mõningate kinnipeetavate väga tugev kriminaalne mõtteviis. Näiteks ei olda teatud juhtudel nõus politseisse helistama, et teavitada asjaolust, et kedagi tänaval rünnatakse. Selleks valitakse ükskõik milline muu vahend, kuidas hädasolijat aidata. Mõni oli seisukohal, et politsei poole ei pöördu ta elus mitte

---

² Samal ajal toimusid Tokyo olümpiamängud.

³ 2021. aasta suvel toimusid Eestis presidendivalimised, 31.08.2021 nimetati presidendiks Alar Karis.

⁴ Hilisõhtul pussitati New Yorgi Queensi linnaosas noort naist Kitty Genoveset tema kodukandis. Teda rünnati kolm korda järjest, samal ajal kui 38 lugupeetud, seadusekuulekat kodanikku seda pealt nägid ja kuulsid. Naise naabrid jälgisid oma magamistubade akendest umbes 35 minutit, kuidas ründaja talle kallale tungis, teda pussitas, siis eemaldus ja tuli tagasi, et veel kaks korda rünnata, kuni naine lõpuks suri. Keegi ei tõstnud telefoni, et kutsuda politsei; keegi ei karjunud kurjategija peale; keegi ei läinud ohvrile appi. Viimaks kutsus üks 70-aastane naine politsei. Politsei saabus kahe minutiga, kuid selleks ajaks oli Genovesi surnud. Kiirabi jõudis tunni pärast, selle ajaga andis politseile ütlusi lisaks helistanule veel üks inimene. Alles kiirabi jõudes tuli rohkem inimesi välja uudistama. Kui küsiti, miks varem ei tulnud, vastati „ei tea“, „olin väsinud“ või „ma kartsin“. New York Times 27.03.1964 / müüt

⁵ Olen sama küsimust küsinud ka vanglaametnikuks õppivatelt (üli)õpilastelt ja võib öelda, et keskmiselt on valmis võõrale inimesele appi minema iga neljas. Siinkohal tõuseb küsimus: kas vanglas karistust kandev kinnipeetav on parem inimene kui vanglaametnikuks õppiv õppur?

kunagi, mitte mingisugusel põhjusel. Sellisel juhul väljendati tundides ka tugevalt üldist kriminaalset mõtteviisi.

Arutelust käis läbi ka julguse küsimus – kes mida ja mil määral oleks valmis tegema. Analüüsisime, et kui ründaja oleks (kül)relvaga varustatud, siis mida tuleks teha. Ka sellises olukorras oli inimesi, kes oleks olnud valmis lähivõitlusesse minema.

Teise kohtumise pinnalt tekkis minul, kui läbiviijal koheselt küsimus, et kas programmis osalevad kinnipeetavad soovivad jätta endast kangelaslikumat muljet kui nad päriselt on. Kas inimesed, kes oma eluteel on eksinud, soovivad enda sisemist tasakaalu positiivsemaks luua? Selline mõttearendus lõi viljaka pinnase kolmandaks kohtumiseks.

Kolmas kohtumine

Kolmanda kohtumise alguses andsin kinnipeetavatele ülesande lahti mõtestada mõiste „moraal“. Mõningase abiga said vahistatud moraali mõiste paika. Küll aga tõusis kiirelt küsimus, et milline on eetika ja moraali vahe, kuna need näivad sisult justkui samasugused.

Tunni käigus arutlesime teema üle, et kes kuidas käituks põleva maja ja seal sees oleva inimese suhtes. Valdav arusaam oli, et kui suuta enda elu selle käigus säästa, siis ollakse valmis appi minema. Enda elu ollakse valmis ohverdama vaid väga lähedase inimese hüvanguks – nt enda laps. Küll aga ei suudetud seejuures välja tuua, kuidas tuleks toimida, kui peaks minema põlevasse hoonesse.

Arutelude käigus sai kasutada taaskord päevakajalisi uudiseid, et selgitada tegevuse moraalsus. Kasutatud sai näited Tokyo olümpiamängudelt, samuti andis kõneainet koroonaviiruse vastu vaktsineerimine – arutasime ka sellest valdkonnast lähtuvalt moraalset tegevust. Samuti käsitlesime, et lähtudes moraalist, kas ja millistel olukordadel on aktsepteeritav tänavale protestima minna.

Tunnis arutasime ka nn advokaadi juhtumit – kas advokaat peaks teatavaks tegema saladuse, mille klient on talle konfidentsiaalselt usaldanud. Arutasime antud juhtumi eri aspekte, mille käigus said kinnipeetavad end advokaadi kingadesse panna.

Neljas kohtumine

Neljandal kohtumisel püüdsime mõista, mis on eetika ja moraali vahe. Käis arutelu selle üle, mis on kahe mõiste vahe. Tunnis osalejad jäid alguses hätta ega osanud kahe mõiste vahele selget (ega ka hägust) piiri tõmmata. Sai arutatud kahe mõiste sarnaste aspektide üle, samuti toodi välja erinevusi.

Pikem arutelu tekkis klassiruumis abordi ja eutanaasia osas – milline osa sellest on eetiline, mis moraalne. Nende teemade juures tekkis klassiruumis pikem arutelu ka selle üle, millistes olukordades oleks aktsepteeritav abort või eutanaasia. Samuti, kas keegi teine saaks nende küsimuste üle otsustada peale küsimust puudutava subjekti. Samuti arutasime selle üle, miks mõned riigid on vastu võtnud otsuse keelustada abort või miks on mõnes kohas lubatud eutanaasia.

Samuti käsitlesime tunnis jooksvaid päevakajalisi teemasid. Aruteludest käisid läbi Tokyo olümpiamängud, Estonia vraki uurimine, koroonapiirangud igapäevaelus ja vanglas. Püüdsime igale teemale leida eetilised kui ka moraalsed vastused leida. Arutelu käigus püüdsid programmis osalejad leida vastuseid ka küsimustele, mis otseselt ei olnud seotud eetika või moraaliga – näiteks, miks juhtus Estonia parvlaevaga õnnetus. See oli koht, kus lasin programmis osalejatel teema üle põgusalt arutleda, kuid juhtisin nad peatselt eetika ja moraaliga teemadele tagasi.

Viies kohtumine

Viiendal korral arutlesime teemade üle, mis on seadus ja etikett. Käis arutelu nende mõistete ja selle üle, kas nad erinevad üldse eetikast ja moraalist. Jõuti arusaamale, et kõik neli on seotud sellega, kuidas käituda ning mis on õige, mis vale.

Etiketist oli osalejate jaoks lihtsam aru saada ja nad oskasid levinumaid etiketireeglid nimetada. Arutasime läbi, mis on levinumad etiketireeglid ja millistega on nemad oma elus kokku puutunud. Osalejad olid arvamusel, et lihtsamad etiketireeglid on neile arusaadavad ja nad suudavad neist ka kinni pidada.

Arusaam seadusest ja selle vajalikkusest oli kohati ähmane. Seoses seadusega tõstatati pidevalt küsimusi, et miks seaduslooja on üldse mingisugused sätted loonud. Paljuski oli see seotud karistusseadustiku ja sellega, kuidas mingisuguse rikkumise eest karistust võib määrata. Kohti püüti erinevaid rikkumisi pehmendada, otsides vabandusi, miks oleks mingisugust rikkumist aktsepteeritav toime panna.

Pikem arutelu tekkis Robin Hoodi ja tema tegevuse üle. Seostasime seda teemat Leedu autovarastega.⁶ Diskussiooni käigus said kinnipeetavad enda panna ka kannatanu rolli. Seoses autovargusega püüti kohati leida vabandusi, põhjendades seda asjaoluga, et kindlustused tegelevad kahju hüvitamisega ja tema justkui ei olegi sellisel juhul ohver. Sellistel juhtudel tõime arutellu teised muutujad, ntäiteks kui kinnipeetava lähedane

---

⁶ Eestis on tuntust kogunud Leedu autovargad, kes tulid Eestisse ja varastasid eelkõige luksusbrändi autosid inimeste hoovist.

satub rünnaku ohvriks. Sellisel ja teistel sarnastel näidete puhul oli aru saada, et see pani enamiku osalejaid natuke sügavamalt seaduse vajalikkuse üle mõtlema.

Viiendal tunnil oli aru saada, et kinnipeetavad ei hooli tihtipeale enda tegudest ja nende tagajärgedest. See, et ta pani teo toime ja sattus vanglasse, sellisel juhul võis märgata mis-seal-ikka-suhtumist. Kui aruteludesse lisada kinnipeetava jaoks oluline inimene, siis hakati rohkem mõtlema, et mida üks või teine tegevus võis tema lähedase jaoks tähendada või kuidas see pani lähedast tundma.

Kuues kohtumine

Kuuendal kohtumisel arutasime vooruseetika üle. Arutelu käis selle üle, mis on voorus ja kes on oma olemuselt „hea inimene“. Oli aru saada, et teema on osalejatele võõras ning vajas pikemat lahti seletamist. Küsimusele, milliseks inimeseks ma peaksin saama või kuidas saada vooruslikuks, ei osanud osalejad vastata. Klassiruumis tekkis arutelu ka selle üle, kas maailmas on üldse olemas keegi, kellel ei ole ühtegi halba omadust.

Klassiruumis tekitasime diskussiooni selle üle, kas keegi ühiskonnategelastest võiks olla vooruslik inimene. Eelkõige meeldis kinnipeetavatele arutada poliitikute ja nende tehtud otsuste üle. Eriti elav arutelu tekkis selle ümber, miks on määratud ühiskondlikud piirangud.⁷ Püüdsime arutada avaliku elu tegelaste käitumisotsuseid ja leida, kas otsuse põhjal oli tegemist voorusliku inimesega või mitte. Samuti sai läbi arutada, kas otsuse taga on otsuse vastu võtnud isiku voorusega tegemist või tuleks hinnata hoopis midagi muud.

Tunnis käsitlesime ka Maximilian Kolbe kaasust ja toimus elav arutelu selle üle. Paljuski arvati, et tegemist oli voorusliku inimesega, kuid mõningatel juhtudel leiti, et M. Kolbe täitis oma preestrikohustusi ning seda ei saa kuidagi vooruslikuks tegevuseks pidada.

Klassiruumis tekitasime diskussiooni ka selle üle, kes võiks olla osaleja elus eeskujuks – ema-isa? Õde-vend? Hea (edukas) sõber? Kas nemad on vooruslikud inimesed. Miks? Toodi välja võimalikud positiivsed ja negatiivsed küljed selle kohta, kas need inimesed võiksid olla vooruslikud. Osalejad ei osanud ka tunni lõpuks selgelt vastata, mida peaksid nemad tegema, et olla vooruslik. Andsin selle küsimuse neile järgmiseks korraks mõtlemiseks.

---

⁷ Esimese programmi ajal oli väga aktuaalne teema COVID-19-st tingitud ühiskondlikud piirangud ja see, kuidas neid iga nädal üle vaadati ja vajadusel karmistati või leevendati.

Seitsmes kohtumine

Seitsmenda kohtumise teemaks oli eesmärgieetika, sealhulgas utilitarism. Enne kui sai teemat sisuliselt lahkama hakata, said osalejad juurelda küsimuse üle, miks saadab Eesti oma sõdureid riikidesse, kus Eestil tegelikult konflikti ei ole – Iraaki, Malisse jne. Selle küsimusega soovisin osalejad mõtleva panna, et sageli tuleb vaadata suuremat pilti. Vihjete jagamise tulemusel jõudsid osalejad tegelikult arusaamisele, et riiklikul tasemel olevad diplomaatilised suhted on siiski olulisemad kui üksikisik.

Selle näite pinnalt sai osalejatele tutvustada eesmärgieetika ja utilitarismi tõdesid. Tuues välja ka ajaloolise tausta, arutati läbi tähtsamaid dilemmasid. Üks dilemma, mis hakkas pikalt kaasas käima, oli trammi probleem⁸ ja selle käsitlused ka järgnevatel tundides. Dilemmasid sai muuta selliselt, et see seostuks osalejate igapäevaeluga hõlpsamalt.

Lisaks sai arutatud selle üle, et kas mingisuguses olukorras on mõned inimesed teisest võrdsemad? Näiteks kas inimese sotsiaalne ja majanduslik taust seab ta kriitilises olukorras kellestki teisest ettepoole või mitte. Kuidas hinnata, kui merel on kaks hulpijat päästepaadiga, kellest üks on tavaline keskklassi inimene, teine aga teadlane, kellel on potentsiaali välja töötada ravim vähi vastu, või hoopis väga jõukas äriees. Eeldusel, et parvel on väike kogus süüa, siis kuidas tuleks seda jagada? Arutasime läbi nii kulli ja kirja viskamise kui ka füüsilise üleoleku teema (nn tugevama õigus). Jõuti tegelikult järeldusele, et eemalt on lihtne teha otsust, kes peaks parvel oleva söögi saama ja kes pigem mitte. Samas toodi välja ka eesmärgieetika raskuskoht – kui üks hulpijatest oleksin mina, siis tahaks ikkagi ellu jääda, mitte otsustada selle üle, milline on inimese taust. Sellisel jõuti välja eesmärgieetika puuduseni.

Samuti sai arutatud arsti probleemi dilemmat⁹ ning võrreldud seda trammi probleemiga. See oli koht, kus osalejad said aru, et igas olukorras ei saa lähtuda eesmärgieetikast.

---

⁸ Tramm kihutab parajasti mäest alla, kui juht (kelleks oled sina) märkab, et pidurid ei tööta. Trammiteel, veidi maad trammist eespool, seisab viis inimest, kes kõik saavad surma, kui midagi ette ei võeta. Parem pool on kõrvalharu, kus töötab üksainuke tööline. Kas (sina) peaks juhtima trammi kõrvalteele, tappes selle ainsa töölise? Philippa Foot (1967).

⁹ Haiglasse saabub viis surevat, aga moraalselt head inimest. Igal ühel neist on erinev organ „läbi“. Kui kahjustunud organ siirdada, siis inimene ei sureks ja elaks edasi. Arsti juurde tuleb ka rutiniisele ülevaatusele inimene, kes on terve (sh kõik organid). Arst leiab, et viie vaevleva patsiendi päästmiseks oleks ainus meditsiiniline viis tappa terve inimene ja siirdada tema organid viiele inimesele. Juriidilisi ja muid segavaid faktoreid eirates, kas arsti teguviis on moraalselt õige? See on P. Footi „trammi probleemi“ edasiarendus (1978).

Lõpetuseks jõudsid osalejad seisukohale, et eesmärgieetika on väga hea ja lihtne viis, kuidas asju lahendada, samas on sellel palju moraalseid puuduseid. Osa osalejaid jäi hätta ka asjaoluga, et kas ta üldse tahaks alati eesmärgieetikat üldse kasutada.

Kaheksas kohtumine

Kaheksanda kohtumise teemaks oli deontoloogiline eetika ehk teoeetika. Tundi alustasin ka meediast läbi käinud 2006. aasta Murru vangla kaasusega, kus ametnik aitas kinnipeetavatel füüsilisi konflikte korraldada ja lahendada, mis kulmineerus sellega, et üks kinnipeetav hiljem suri. Kinnipeetavad olid küll algselt seda meelt, et konflikte peabki ilma teiste osapoolteta lahendama, kuid kui nad end korra ametniku rolli panid, siis said nad aru, et ametniku käitumine selles olukorras oli vale.

Peale Murru Vangla näidet esitasin kinnipeetavatele deontoloogilise eetika mõiste ja arutasime klassiruumis, kas tegu on alati oluline. Sealhulgas rääkisime ka valetamisest. Jõuti järeldusele, et valetamine on oma olemuselt vale ja me ei peaks seda üheski olukorras tegelikult tegema. Osalejad mõistsid, et sellises olukorras on tegu väga tähtis. Samas toodi välja, et mõnikord on siiski oluline valetada. Siinkohal arutasime osalejatega, kuidas lapsevanemad räägivad väikelastele päkapikkudest, kes käivad akna taga lapsi piilumas.

Teoeetikas sai palju arutatud ka liikluses toimuvat. Arutasime, kas mingisuguses olukorras oleks lubatud auto turvavarustust (turvavöö) mitte kasutada või liigelda autoga kiiremini, kui suurim lubatud sõidukiirus seda ette näeb. Kõik osalejad nentisid, et on mõnda liikluses kehtivat nõuet rikkunud. Toodi välja ka ekstreemseid näiteid, kuidas on 25 minutiga Tallinnast Paldisse sõidetud (vahemaa u 90 kilomeetrit) – selle näite puhul elavnes klassiruum märgatavalt. Hakati arutama, et mis on ikkagi see põhjus, kui sõidetakse kaks korda lubatud sõidukiirusest kiiremini ja seeläbi pannakse potentsiaalselt ohtu teised liikluses osalejad. Sellisel juhul jõuti kiirelt arusaamani, et taoline tegu ei ole aktsepteeritav mitte üheski olukorras.

Lisaks uurisin osalejatelt, et kui neil oleks võimalus annetusteha, siis kellele nad annetaksid. Andsin osalejatele kaks varianti – vähiravi arendamiseks või spordivõistkonnale uue areeni ehitamiseks. Kõik osalejad peale ühe oleksid valmis annetama vähiravi arendamiseks. Uurides ühelt, kes otsustas uue areeni ehitamise kasuks, siis ta selgitas, et areeni ehitamine turgutaks kindlalt selle piirkonna majandust, tuues palju inimesi sellesse piirkonda võistlusi vaatama ning loob seeläbi piirkonnas uusi töökohti. Mind kui läbiviijat üllatas selle osaleja analüüsivõime – kuidas ta nägi kaugemale pelgalt konkreetsest teost (annetamisest).

Lisaks arutasime osalejatega uuesti trammi probleemi ja vaatasime läbi selle erinevaid variatsioone. Tõin osalejatele näite ka popkultuurist – kuidas käitaks Batman Jokkeriga lähtudes deontoloogilisest eetikast. Samuti arutasime läbi Merill Floodi ja Melvin Dresheri 1950. aastal loodud vangi dilemma.

Üheksas kohtumine

Üheksandal kohtumisel oli keskseks teemaks egoism, mille käigus vaatlesime erinevaid egoismi vorme. Muuhulgas püüdsime kohtumisel aru saada, kas keegi meist on egoist või mitte. Tunni alguses olin vaid mina tunni läbiviijana see, kes andis käega märku, et ta võib olla egoist. Osalejate näost oli näha üllatust. Kui jõudsime mõiste tuamani, siis andis nii mõnigi tunni jooksul märku, et ka tema võib olla egoist.

Lisaks egoismile arutasime pikalt ka seda, kas inimene peab olema õnnelik ja kas temas peaks olema õnnetunnet. Samuti käsitlesime seda, kas õnnetunne võib olla petlik. Siinkohal tõid osalejad välja, et kõik soovivad elult ju õnne ja tunda õnnetunnet. Seda isegi siis, kui see tunne on petlik. Lisaks käsitlesime John Stuart Milli seafilosoofiat, mis pani osalejad mõtisklema selle üle, mis on tegelikult see, mis inimesi õnnelikuks teeb ning kas me üldse tahame teada, mis maailmas meie ümber toimub. Oli aru saada, et see pani osalejad oma seniste (elu)valikute üle mõtisklema.

Kümnes kohtumine

Kümnnendal kohtumisel arutasime osalejatega konformismi üle. Tõin näiteid erinevatest töösituatsioonidest, kus on konformism avaldunud ning endaga negatiivse tagajärje kaasa toonud. Samuti tõin C. R. Browningu teosest „Tavalised mehed“ näite, kuidas tavalistest (töölisklassi) inimestest said tapjad.

Arutasime läbi S. Aschi 1951. aasta eksperimendi¹⁰ ning vaatasime sellekohaseid videoid. Osalejad olid valdavalt seisukohal, et nemad massiga kaasa ei lähe. Kui aga võrdsustasin näite vanglaolukorraga, kus elusektsiooni intsidendi järel keegi „midagi ei näinud ega kuulnud“, siis hakkasid osalejad kiiresti vabandusi otsima. Leiti, et elusektsioonis peab konformist olema, sest vastasel juhul võib see tema jaoks õnnetult lõppeda.

---

¹⁰ Oma testis näitas ta osalejale kahte kaarti, millest ühel oli kolm ilmselgelt erineva pikkusega joont, teisel kaardil üks esimesel kaardil kujutatud joon. Eksperimendis osalenu pidi vastama, millise esimesel kaardil oleva joonega sarnaneb teisel kaardil kujutatud joon. Enne kui osalenu sai anda oma vastuse, andsid oma vastuse seitse palgatud eksperimendis osalenut. Kõik seitse andsid sama vastuse, mis oli aga ilmselgelt vale.

Lisaks arutasime viimasel kohtumisel ka keskkonnaneeetika üle. Arutasime, kuidas saab nii vangistuses kui ka vabas ühiskonnas viibides suhet loodusega parandada. Muuhulgas arutasime, kus ja millal on loodus inimtegevusele piire seadnud (tsunamid, vulkaanipursked, suured lumesajud jne). Arutasime ka P. Singeri väidet selle kohta, kuidas võis saada koroonaviirus alguse.

Minu üllatuseks olid osalejad väga teadlikud nii globaalsest kliimasoojenemisest kui ka reostustest maailmameres ja oskasid hästi välja tuua nende võimalikke tagajärgi tulevikus. Samuti arutasime prügi sorteerimise vajalikkuse üle (ka vanglas).

KOKKUVÕTE

Probleemid

Ekki suures plaanis saab pidada eetikateemalise programmi edukaks ettevõtmiseks, siis paraku esines ka kitsaskohti, mis tegid läbiviimise mõneti keerukaks. Neid ei saa pidada sellisteks kitsaskohtadeks, mis välistaksid tulevikus sarnase programmi läbiviimist, kuid nende likvideerimine teeb kindlasti programmi korraldamise hõlpsamaks.

1. Mitmetel kohtumistel juhtus nii, et kinnipeetavaid ei toodud ettenähtud ajaks programmi ning pidin ise minema uurima põhjuseid, miks kinnipeetavad jõudnud ei ole. Pea kõikidel kordadel oli põhjuseks ametnike suur töökoormus, st ühele ajale oli sattunud mitu tegevust ja sellisel juhul nihkus kinnipeetavate eetikateemalisse programmi toomise aeg hilisemaks. Viimasel toimumiskorral sai programmi algusaeg paika pandud nii, et oleks väiksem võimalus kattuvusteks. Paraku esines ka sellisel juhul olukordi, kus kinnipeetavad ei jõudnud õigeaegselt programmi.
2. Võib öelda, et igal korral oli programmi alguses tehnilisi raskusi. Arvestades, et vanglas peavad arvutid-projektorid olema sellised, kuhu kinnipeetav ei saaks ootamatult sisse, saatis sama mure ka mind – esimestel kohtumistel oli omajagu tehnilisi probleeme. Need leidsid aset ka siis, kui seadmeid sai eelnevalt üle vaadata käia. 2021. aastal, kui programmi läbi viisin, pidin esitluse ja küsimused ette näitama oma sülearvuti ekraanilt, mis oli osalejate poole suunatud. Minu õnneks väike ekraan kinnipeetavaid ei morjendanud.
3. 2023. aasta kevadel, kui programmi läbi viisin, siis otsustasin, et kinnipeetavad kinnitavad iga kohtumise alguses oma allkirjaga enda kohalolu. Küll aga avastasin peale viimast kohtumist, et oli inimesi, keda nägin programmis vaid mõned üksikud korrad, ent kes olid allkirja pannud kõigile kohtumistele. Tahes-tahtmata

pani see mõtlema, et kas eetikateemalisel programmil üldse võib mingisugune mõju olla. 2023. aasta sügisel märkisin ise, kes kohal, kes mitte.

4. Minu üllatuseks ütles mulle üks osaleja kes peale viimast tundi, et ta ei saanud aru, miks me nii palju trammidest rääkisime. Ta ei usu, et kui ta ühel hetkel vangla ukse enda selja taga sulgeb, võiks temast trammijuht saada.

Siiski võib ja saab öelda, et mõni kitsaskoht ei kaalu üle programmist saadud positiivset kogemust – seda nii programmi läbiviijana kui ka osalejate tagasisides.

Tähelepanekud

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kinnipeetavad olid programmis aktiivsed osavõtjad ja kaasamõtledjad. Palju oldi valmis end avama ja toodi näiteid isiklikust elust, mis aitas teemat nii kinnipeetaval endal kui ka teistel osavõtjatel paremini mõista. Osalejatel oli diskussiooni tekkides julgust ka enda seisukohti kaitsta ja põhjendada. Igast tunnist lahkusid osalejad positiivse noodiga ja sageli öeldi, et programm võiks olla tihedamini kui 1–2 korda nädalas. Toodi ka välja, et sageli jäädi peale kohtumist programmis arutatud dilemmade üle mõtisklema. Mõni isegi selliselt, et ei saanud õhtul korralikult und.

Viimasel kohtumisel küsisid kinnipeetavad ka programmile jätku. Toodi välja, et programmiga saadi n-ö maitse suhu, nüüd tahaks rohkem süvitsi minna.

Tuleb tunnistada, et ka minule tegelikult meeldis programmi vedada. Leidsime klassiruumis kiirelt ühise keele ja arutelu erinevate teemade üle oli kirev. Näiteid sai toodud ja olukordi arutatud nii ajaloost, teistest riikidest kui ka igapäevasest (vangla)elust.

Viimastel kordadel proovisime mõtestada ka vanglaeetika mõistet – mõiste raskuskese oli selles, et see peab kehtima nii kinnipeetavate kui ka ametnike kohta. Saime kirja kaks märksõna – dialoog ja empaatia. Need on need kaks asja, mida kursusel osalenud kinnipeetavad välja tõid. Nende hinnangul peaksid need märksõnad kehtima nii ametnikele kui ka kinnipeetavatele üksteisega kokkupuutel.

Arutelu

Hetkel on kindlasti keeruline hinnata, kas eetikateemalisel programmil on kinnipeetavatele mingisugune positiivne mõju või mitte, sest programmi läbiviimisest on liiga vähe aega möödas. Kui hinnata mõju retsidiivsusele, siis usun, et koosmõjus teiste taasühiskonnastavate tegevustega vanglas võib eetikateemaline programm kaasa

aidata vangi resotsialiseerumisele. Eetikateemalises programmis saab ilma tagajärgedeta läbi arutada keerulisi situatsioone, mis elus esile võivad kerkida.

Küll aga tasub selliseid vaba arutelu ja dialoogiga programme kinnipeetavatele edaspidigi läbi viia – minu hinnangul aitab see kinnipeetaval välja tulla igapäeva (vangla) elu rütmist ja mõtiskleda eetiliste dilemma üle. Kas kõik (või enamik) programme vanglas peaks seda teed minema, kindlasti mitte, sest siis kaoks variatiivsus ja programmide eripära.

KAAREL KRAUS

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži vanemõpetaja

E-post: kaarel.kraus@sisekaitse.ee

Kaarel Kraus on omandanud Sisekaitseakadeemias korrektsioonialase kõrghariduse 2013. aastal. Vanglateenistuses on ta töötanud nii valvuri kui ka inspektor-kontaktisiku ametikohal alates 2009. aastast ning Sisekaitseakadeemias on ta tööl pedagoogina alates 2019. aastast.

KASUTATUD ALLIKAD

- Ahven, A., Roots, A. ja Sööt, M.-L., 2018. Retsidiivsus Eestis 2017. *Kriminaalpoliitika uuringud*, 27. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Baranger, J., Rousseau, D., Mastroilli, M. E. & Matesanz, J., 2018. Doing Time Wisely: The Social and Personal Benefits of Higher Education in Prison. *The Prison Journal*, 98(4), pp. 490–513.
- Baykara, Z. G., Demir, S. G. & Yaman, S. 2015. The effect of ethics training on students recognizing ethical violations and developing moral sensitivity. *Nursing Ethics*, 22(6), pp. 661–675.
- Broadhurst, R., Maller, R., Maller, M. & Bouhours, B., 2018. The recidivism of homicide offenders in Western Australia. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 51(3), pp. 395–411.
- Bullock, K. & Bunce, A., 2020. 'The prison don't talk to you about getting out of prison': On why prisons in England and Wales fail to rehabilitate prisoners. *Criminology & Criminal Justice*, 20(1), pp. 111–127.
- Cid, J., 2005. The penitentiary system in Spain: The use of imprisonment, living conditions and rehabilitation. *Punishment & Society*, 7(2), pp. 147–166.
- Cullen, F., Jonson, C. L. & Nagin, D., 2011. Prisons Do Not Reduce Recidivism: The High Cost of Ignoring Science. *The Prison Journal*, 91(3), pp. 48–65.
- Drake, D., 2012. *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*. New York: Palgrave Macmillan.
- Elias, E., 2022. *Kinnipeetavate taasühiskonnastamine Eestis, peamised probleemkohad ja võimalikud ettepanekud tulenevalt vanglateenistuse spetsialistide seisukohtadest. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.*
- Ellison, M., Szifris, K., Horan, R. & Fox, C., 2017. A Rapid Evidence Assessment of the effectiveness of prison education in reducing recidivism and increasing employment. *Probation Journal*, 64(2), pp. 108–128.
- Griffin, J., 2022. How We Do Ethics Now. Rmt: *Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilechukwu, L. C. & Ugwuozor, F. O., 2017. Utilization of Religious and Philosophy Education in Uplifting the Image of Prison Inmates and Curtailing Ex-Prisoners' Recidivism in Enugu Prison Yard in Nigeria. *SAGE Open*, 7(3), pp. 1–15.

- Justiitsministeerium, 2022a. *Kuritegevus Eestis 2022: Retsidiivsus*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2022/retsidiivsus/> [Kasutatud: 02.01.2024].
- Justiitsministeerium, 2022b. *Kuritegevus Eestis 2022: Vangistus*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2022/vangistus/> [Kasutatud: 02.01.2024].
- Kreismann, D. & Talaulicar, T., 2021. Business Ethics Training in Human Resource Development: A Literature Review. *Human Resource Development Review*, 20(1), pp. 68–105.
- Lempert, L. B., LaRose, C., Freeman, L. & Liss, L. 2012. “What Is It that these People Want? Are We Part of Some Kind of Experiment?”: Mentoring in a Women’s Prison. *Humanity & Society*, 36(1), pp. 30–49.
- Long, J. 2010. Teaching Adults: Insights from Educational Philosophy. *Journal of Christian Education*, 53(1), pp. 49–60.
- Madise, L., Pikamäe, P. ja Sootak, J., 2014. *Vangitusseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2. trükk*. Tallinn: Juura.
- Mnisi, F., 2019. Ethics education in prison: a pilot study on an ethics programme for offenders. *International Journal of Ethics Education*, 5, pp. 83–96.
- Mumford, M., Steele, L. & Watts, L., 2015. Evaluating Ethics Education Programs: A Multilevel Approach. *Ethics & Behavior*, 25(1), pp. 37–60.
- Nagel, T., 2023. Right and Wrong. Rmt: *Exploring Ethics: An Introductory Anthology*, 6th ed. New York: Oxford University Press, pp. 47–51.
- Pojman, L., 2005. *Eetika: Õiget ja väära avastamas*. Tallinn: AS Pakett.
- Pojman, L. & Vaughn, L., 2022. *The Moral Life: An Introductory Reader in Ethics and Literature*, 7th ed. New York: Oxford University Press.
- Savitš, K., Luts, Ü. & Vaks, A., 2016. Töö vangi ja kriminaalhooldusalusega. *Sotsiaaltöö*, 3, lk 8–11.
- Schüz, M., 2019. Ethik-Kurs für Strafgefangene: Grundlagen und Umsetzung in der Praxis. *Forum Strafvollzug*, 2019(5), pp. 396–399.
- Shoemaker, D., 2020. Stepping Into Prison: Communication Activism and Pedagogy Beyond Classrooms. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies*, 20(5), pp. 448–459.
- Souryal, S., 1998. *Ethics in Criminal Justice: In Search of the Truth*, 2nd ed. Cincinnati: Anderson Publishing Co.

Tsa, Y., 2013. *Ethics education and its influences on rehabilitation counseling master's students*. Doktoritöö. Iowa: Graduate College of The University of Iowa.

Vangistusseadus (2000) RT I 2000, 58, 376.

Yeom, H.-A., Ahn, S.-H. & Kim, S.-J., Effects of ethics education on moral sensitivity of nursing students. *Nursing Ethics*, 24(6), pp. 644–652.